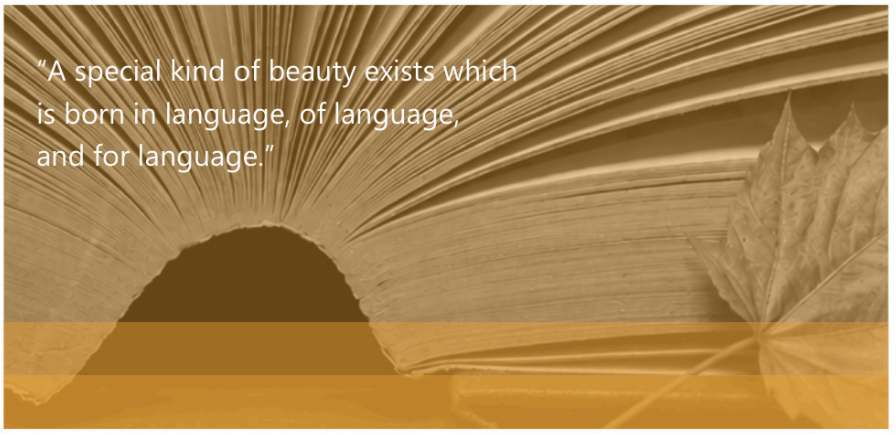
VOLUME 10, OCTOBER 2026
ISSN: 3060-4958

The Lingua Spectrum

UZBEKISTAN STATE WORLD
LANGUAGES UNIVERSITY

MORE INFO:

www.lingvospektr.uz

t.me/thelinguaspectrum

CONTENTS

LINGUISTICS		**4**
Sulaymanova N.J.	A comparative analysis of the cognitive-semantic features of conceptual metaphors in English and Uzbek	5
Allayarova M.T.	Linguocognitive and linguocultural features of figurative toponyms in Uzbek and English	13
Tashpulatova Sh.Z.	Linguopsychological Foundations of the Expression of Mental States in English and Uzbek	20
Rakhimova U.S.	The poetics of the mother image in 19th-century English novels: the interpretation of biological and surrogative motherhood	27
Umarova Sh.I.	Combinatorial properties of collocations	33
Suvanova Kh.B.	Linguocognitive and pragmatic features of female inner speech: a comparative analysis of V. Woolf's "Mrs Dalloway" and O. Hoshimov's "Ikki eshik orasi"	41
Pazilova N.M., Nancy M. Ackles	National-cultural code and the linguistic construction of social identity in Jura Fozil's "The garden": A Linguopragmatic study	48
Saloxiddinov M.Sh.	Article title: cognitive-axiological features and linguocultural representation of the family concept in Uzbek and English	61
Kosheva D.Kh.	Linguocultural analysis of oral discourse: key parameters and methodological cautions	72
Jo'rayeva N.S.	Semantic gradation and stylistic differentiation of verbs expressing smiling in English and Uzbek	81
Abdulkhaeva M.M.	The role of paragraphemic devices in the theoretical and stylistic analysis of written discourse	87
Pazilova N.M., Makhmudova M.N.	Abdurauf Fitrat's term-formation principles and the semantic-functional adaptation of artificial intelligence terms into Uzbek	93
Pazilova N.M., Imomova Z.M.	Speech strategies and gender roles in Abdurauf Fitrat's family discourse: a linguopragmatic analysis of "Oila"	100
Shakurova N.Kh.	National-cultural and cognitive features of the concept "Mother" in English and Uzbek	107
Abdujalilov M.I.	The linguistic nature of lexical units denoting attributes in Uzbek and Russian	117
Chulliyev N.A.	The theoretical foundations of constructing and expressing collective knowledge in political discourse	128
Song D.	Multilingual guided interpretation mechanisms for foreign tourists in living museums: A case study of the Konigil Tourism Village in Samarkand	138

The Lingua Spectrum
Cogito, ergo sum

Jurnal Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan 2025-yil 4-yanvar kuni 366/5-sonli qaror bilan tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

Linguocultural analysis of oral discourse: key parameters and methodological cautions

Kosheva Dilrabo Khudoyorovna[3]
dilrobokosheva@gmail.com
Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor,
Uzbek State World Languages University

Annotation *The article examines key parameters of the linguocultural analysis of oral discourse and the related methodological cautions. Unlike written text, speech is produced in real time, in a specific situation and within social relations. Its cultural content therefore lies not only in lexical units but also in forms of address, speech genres, turn-taking, prosody, gesture and even silence. The study draws on Hymes's ethnography of speaking, Gumperz's interactional sociolinguistics, politeness theory, Wierzbicka and Goddard's cultural scripts, and Sharifian's cultural conceptualisations. Based on Uzbek spoken data, ten parameters are identified: communicative situation, participant hierarchy, forms of address, politeness strategies, ritual genres, cultural concepts, implicit meaning, prosody, nonverbal means and code-switching. Typical pitfalls are discussed: treating culture as homogeneous and fixed, losing prosody in transcription, the observer's paradox, and research ethics. Cultural interpretation is shown to be reliable only when grounded in discourse analysis. The findings can inform the annotation of spoken corpora and the study of intercultural communication.*

Keywords *Oral discourse, linguoculturology, ethnography of speaking, cultural script, contextualization cues, politeness, Uzbek communicative culture*

Og'zaki diskursni lingvokulturologik tahlil qilish: asosiy parametrlar va metodologik ehtiyot choralari

Kosheva Dilrabo Xudoyorovna
dilrobokosheva@gmail.com
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, Dotsent,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya *Maqolada og'zaki diskursni lingvokulturologik tahlil qilishda e'tiborga olinadigan asosiy parametrlar va metodologik ehtiyot choralari ko'rib chiqiladi. Og'zaki nutq yozma matndan farqli o'laroq real vaqtda, muayyan vaziyatda va ijtimoiy munosabatlar ichida yuzaga keladi. Shu sababli uning madaniy mazmuni faqat leksik birliklarda emas, balki murojaat shakllarida, nutq janrlarida, navbatlashish tartibida, prosodiyada, imo-ishorada va hatto sukutda ham namoyon bo'ladi. Tadqiqotda D. Hymesning nutq etnografiyasi, J. Gumperzning interaksion sotsiolingvistikasi, xushmuomalalik nazariyalari, A. Wierzbicka va C. Goddardning madaniy skriptlar konsepsiyasi hamda F. Sharifianning madaniy konseptualizatsiyalar nazariyasi tayanch sifatida olinadi. O'zbek og'zaki muloqotidan olingan misollar asosida tahlilning o'nta parametri ajratiladi: muloqot vaziyati, ishtirokchilar ierarxiyasi, murojaat shakllari, xushmuomalalik strategiyalari, ritual janrlar, madaniy konseptlar, implitsit mazmun, prosodiya, noverbal vositalar*

[3] Kosheva D.Kh. — ORCID: 0000-0001-5276-0608

va kod almashinuvi. Tadqiqotchi duch keladigan tipik xatolar — madaniyatni yaxlit va o‘zgarmas deb tasavvur qilish, transkripsiyada prosodik ma’lumotni yo‘qotish, kuzatuvchi paradoksi va etik masalalar tahlil qilinadi. Madaniy talqin diskursiv tahlilga tayangandagina ishonchli bo‘lishi ko‘rsatiladi. Natijalardan og‘zaki korpuslarni annotatsiya qilishda va madaniyatlararo muloqotni o‘rganishda foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar *Og‘zaki diskurs, lingvokulturologiya, nutq etnografiyasi, madaniy skript, kontekstuallashtirish belgilari, xushmuomalalik, o‘zbek muloqot madaniyati*

Лингвокультурологический анализ устного дискурса: основные параметры и методологические предостережения

Кошева Дилрабо Худоёровна
dilrobokosheva@gmail.com
Доктор философии (PhD) по филологическим наукам, Доцент, Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация *В статье рассматриваются основные параметры, значимые для лингвокультурологического анализа устного дискурса, и методологические предостережения. В отличие от письменного текста, устная речь порождается в реальном времени, в конкретной ситуации и в определённых социальных отношениях. Поэтому её культурное содержание проявляется не только в лексических единицах, но и в формах обращения, речевых жанрах, порядке смены реплик, просодии, жестах и даже в молчании. Теоретическую основу составляют этнография речи Д. Хаймса, интеракциональная социолингвистика Дж. Гамперца, теории вежливости, концепция культурных сценариев А. Вежбицкой и К. Годдарда и теория культурных концептуализаций Ф. Шарифиана. На материале узбекской устной коммуникации выделяются десять параметров анализа: ситуация общения, иерархия участников, формы обращения, стратегии вежливости, ритуальные жанры, культурные концепты, имплицитное содержание, просодия, невербальные средства и переключение кодов. Рассматриваются типичные ошибки исследователя: восприятие культуры как единой и неизменной системы, потеря просодической информации при транскрипции, парадокс наблюдателя и этические вопросы. Показано, что культурная интерпретация надёжна лишь при опоре на дискурсивный анализ. Результаты применимы при аннотировании устных корпусов и изучении межкультурной коммуникации.*

Ключевые слова *Устный дискурс, лингвокультурология, этнография речи, культурный сценарий, сигналы контекстуализации, вежливость, узбекская коммуникативная культура*

Kirish

Lingvokulturologiya so‘nggi o‘ttiz yil ichida tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishiga aylandi. Rus tilshunosligida uning nazariy asoslari V.V. Vorobyov (1997), V.N. Teliya (1996) va V.A. Maslova (2001) ishlarida shakllantirildi. G‘arb tilshunosligida yaqin masalalar avval nutq etnografiyasi va antropologik tilshunoslik, keyinroq esa F. Sharifian (2011, 2017) asos solgan madaniy tilshunoslik (Cultural Linguistics) doirasida o‘rganilmoqda. O‘zbek tilshunosligida ham nutqning pragmatik va milliy-madaniy jihatlariga qiziqish sezilarli darajada ortdi: Sh. Safarov (2008) pragmalingvistikaning nazariy asoslarini yoritdi, M. Hakimov (2013) o‘zbek pragmalingvistikasini tizimli tavsiflab berdi, N. Mahmudov (2012) esa tilni inson va madaniyat bilan uzviy aloqada o‘rganish zarurligini asoslab berdi.

Shunga qaramay, lingvokulturologik tadqiqotlarning katta qismi hanuzgacha leksika, frazeologiya, paremiologiya va badiiy matn materialiga tayanadi. Buning sababi tushunarli: lug‘at va yozma matn barqaror material, uni istalgancha qayta o‘qib chiqish mumkin. Og‘zaki diskurs esa o‘tkinchi, vaziyatga bog‘liq va ko‘p kanalli hodisa – unda so‘z, ovoz va tana bir vaqtda ishlaydi, mazmunni esa ishtirokchilar birgalikda quradi. N.D. Arutyunova diskursni hayotga botirilgan nutq deb ta’riflagan edi (Arutyunova, 1990; 136–137); bu xususiyat og‘zaki muloqotda eng yaqqol ko‘rinadi.

Demak, og‘zaki diskursni lingvokulturologik tahlil qilish leksik-semantik tahlildan kengroq tadqiqotni talab qiladi. Amaliyotda esa ko‘p ishlarda tahlil madaniy markerli so‘zlarni sanab chiqish bilan cheklanib qoladi. Muloqot qanday tashkil etilgani, kim kimga qanday murojaat qilgani, gap qaysi ohangda aytilgani, nima aytilmay qolgani esa nazardan chetda qoladi.

Ushbu maqolaning maqsadi og‘zaki diskursni lingvokulturologik tahlil qilishda nimalar tahlilga tortilishi lozimligini tizimlashtirish va tadqiqotchi ko‘pincha e’tibordan chetda qoldiradigan metodologik nuqtalarni ko‘rsatishdan iborat. Misollar o‘zbek tilidagi kundalik muloqotdan olingan. Ular muayyan hodisani ko‘rsatish uchun keltirilgan bo‘lib, statistik umumlashma sifatida qaralmasligi kerak.

Nazariy-metodologik asoslar

Og‘zaki diskursni madaniyat nuqtai nazaridan o‘rganishda bitta nazariya yetarli emas. Har bir yondashuv muloqotning bir qatlamini yoritadi, shuning uchun amalda ular bir-birini to‘ldiradi. D. Hymes (1974) nutqni madaniy faoliyat sifatida o‘rganishni taklif qildi va nutq hodisasini tavsiflash uchun SPEAKING deb nomlangan modelni ishlab chiqdi. Bu model tadqiqotchiga muloqot vaziyatini tizimli tavsiflash imkonini beradi va tahlilning birinchi bosqichi uchun hozirgacha qulay vosita bo‘lib qolmoqda.

Komponent	Mazmuni	O‘zbek muloqotidan misol
Setting / Scene	Joy, vaqt va vaziyatning psixologik-madaniy ta’rifi	To‘y, ta’ziya, choyxona gurungi, kafedra majlisi
Participants	So‘zlovchi, tinglovchi, guvohlar va ularning rollari	Kuyov tomon va kelin tomon vakillari, mehmon va mezbon
Ends	Muloqotning maqsadi va kutilgan natija	Sovchilikda rozilik olish, ta’ziyada hamdardlik bildirish
Act sequence	Nutq aktlarining shakli va izchilligi	So‘rashish → asosiy mavzu → duo/tilak bilan yakunlash
Key	Ohang, kayfiyat, jiddiylik darajasi	Hazil-mutoyiba, rasmiy ohang, ta’ziyadagi past ovoz
Instrumentalities	Kanal va til variantlari	Adabiy til, sheva, o‘zbek-rus kod almashinuvi
Norms	O‘zaro ta’sir va talqin normalari	Kattaning so‘zini bo‘lmaslik, yoshi kichikning oldin salom berishi
Genre	Nutq janri	Duo, olqish, maslahat, gurung, nasihat

1-jadval. *D. Hymesning SPEAKING modeli komponentlari va o‘zbek muloqotidan misollar*

J. Gumperz (1982) ishtirokchilar suhbat davomida bir-biriga “bu gapni qanday tushunish kerak”ligini ishora qiluvchi vositalarni kontekstuallashtirish belgilari (contextualization cues) deb atadi. Ularga intonatsiya, urg‘u, temp, pauza, kod yoki uslub tanlovi, formulaik iboralar kiradi. Gumperz ko‘rsatganidek, madaniyatlararo tushunmovchiliklarning anchagina qismi so‘zlarning ma’nosidan emas, aynan shu belgilar turli jamoalarda turlicha o‘qilishidan kelib chiqadi.

P. Brown va S. Levinsonning (1987) “yuz” (face) tushunchasiga asoslangan modeli tahlil uchun foydali atamalar tizimini beradi. Ammo bu model individual avtonomiyani markazga qo‘ygani uchun G‘arbga xos qarash sifatida tanqid qilingan. Masalan, Y. Matsumoto (1988) yapon materialida shaxsning guruh ichidagi o‘rni individual erkinlikdan muhimroq ekanini ko‘rsatdi. H. Spencer-Oatey (2008) taklif qilgan “munosabatlarni boshqarish” (rapport management) modeli ijtimoiy huquq va majburiyatlarni ham hisobga oladi. Bu yondashuv iyerarxiya va qarindoshlik munosabatlari kuchli bo‘lgan o‘zbek muloqotini tahlil qilishga ko‘proq mos keladi.

A. Wierzbicka (1991, 1997) va C. Goddard (Goddard & Wierzbicka, 2004) madaniyatga xos muloqot normalarini “madaniy skriptlar” ko‘rinishida, ya’ni tabiiy semantik metatil (NSM) vositasida, tadqiqotchining o‘z madaniyatidan imkon qadar xoli tarzda tavsiflashni taklif qilishdi. F. Sharifian (2011; 2017) esa madaniy sxemalar, kategoriyalar va metaforalarni jamoa a’zolari orasida notekis taqsimlangan bilim sifatida talqin qiladi. Bu tezis keyingi bo‘limlarda ko‘rsatiladigan metodologik xatolarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

V.I. Karasik (2002) diskursni shaxsiy (personal) va institutsional turlarga ajratadi va ularni til shaxsi hamda madaniy konseptlar bilan bog‘laydi. Bu ajratish tahlil qilinayotgan og‘zaki materialning qaysi muloqot sohasiga tegishli ekanini aniqlashda qo‘l keladi.

H. Sacks, E. Schegloff va G. Jefferson (1974) navbatlashish (turn-taking) tizimini tavsiflab, suhbat qat'iy tashkil etilgan hodisa ekanini isbotladilar. Lingvokulturolog uchun bu yondashuvning eng qimmatli tomoni shundaki,

talqin ishtirokchilarning o‘z reaksiyalari bilan tekshiriladi: replika qanday tushunilgani keyingi navbatda ko‘rinadi.

Yuqoridagi yondashuvlarni birlashtirib, og‘zaki diskursning lingvokulturologik tahlilini ikki savolga javob izlash sifatida ta’riflash mumkin: muloqot qanday tashkil etilgan (diskursiv qatlam) va u nima uchun aynan shunday tashkil etilgan (madaniy qatlam). Keyingi bo‘limda ana shu ikki savolga javob beradigan parametrlar ko‘rib chiqiladi.

Tahlil parametrlari

Quyida keltirilgan o‘nta parametr tahlilning majburiy ketma-ketligi emas, balki tekshiruv ro‘yxati vazifasini bajaradi. Konkret materialda ularning ba’zilari yetakchi, boshqalari ikkinchi darajali bo‘lishi mumkin.

1. *Muloqot vaziyati va konteksti.*_Tahlil har doim vaziyatni tavsiflashdan boshlanadi. Bir xil gap turli vaziyatda boshqacha madaniy yuk tashiydi. “Qalaysiz, ishlar yaxshimi?” savoli ko‘chada tasodifiy uchrashuvda shunchaki salomlashish formulasi bo‘lsa, uzoq vaqt ko‘rishmagan qarindoshlar orasida haqiqiy so‘rov bo‘lishi mumkin. Shuning uchun materialning metama’lumotlarida joy, vaqt, voqea turi va ishtirokchilar soni qayd etilmagan bo‘lsa, keyingi talqinlar asossiz qoladi. Hymesning SPEAKING modeli (1-jadval) bu bosqichda tekshiruv vositasi bo‘lib xizmat qiladi.
2. *Ishtirokchilar va ijtimoiy iyerarxiya.* O‘zbek muloqotida yosh, qarindoshlik darajasi, ijtimoiy maqom va jins nutq xulqini sezilarli darajada belgilaydi. Kim birinchi salom beradi, kim suhbatni boshlaydi va yakunlaydi, kim kimning gapini bo‘la oladi – bularning barchasi ierarxiyaning diskursdagi izlaridir. Tahlilchi har bir ishtirokchining nafaqat pasport ma’lumotlarini, balki aynan shu vaziyatdagi rolini ham qayd etishi kerak: oilada katta aka bo‘lgan kishi ishxonada kichik xodim bo‘lishi mumkin va uning nutqi rolga qarab o‘zgaradi.
3. *Murojaat shakllari va sizlash-senlash.* Murojaat tizimi og‘zaki diskursdagi eng boy madaniy belgilardan biridir. O‘zbek tilida qarindoshlik terminlari qarindosh bo‘lmagan kishilarga nisbatan ham keng qo‘llanadi: notanish kishiga “aka”, “opa”, “xola”, “amaki” deb murojaat qilinadi. “Ustoz”, “domla”, “hoji aka” kabi shakllar esa maqom va hurmatni ifodalaydi. Sizlash va senlash, ism bilan yoki ismsiz murojaat, “-jon” qo‘shimchasi bilan ifodalangan erkalash – bularning har biri munosabat masofasini belgilaydi. Tahlilda murojaat shaklining suhbat davomida o‘zgarishi alohida qimmatga ega: sizlashdan senlashga o‘tish yaqinlashuvni ham, keskin norozilikni ham bildirishi mumkin.

Shu o‘rinda nom tabusi ham e’tiborga olinishi lozim. An'anaviy muhitda kelin qaynota yoki qaynonasining ismini aytmaslikka harakat qiladi va o‘rniga “dadam”, “oyim” yoki bolasining nomi orqali bilvosita murojaat (“Anvarning dadasi”) qo‘llaydi. Bunday hodisalar transkriptda oddiy murojaat bo‘lib ko‘rinadi va madaniy izohsiz qolsa, tahlildan chetda qoladi.

4. *Xushmuomalalik va munosabatlarni boshqarish.* Taklif, iltimos, rad etish, tanqid va maqtov kabi nutq aktlari “yuz”ga tahdid soluvchi aktlar hisoblanadi va har bir madaniyatda ularni yumshatishning o‘z usullari bor. O‘zbek mehmondorchiligida taklif va rad etish ko‘pincha ritual xarakterga ega:

Mezbon: Oling, oling, tortinmang.

Mehmon: Rahmat, to‘ydim, judayam mazali bo‘libdi.

Mezbon: Yo‘q, bunisidan bir oz oling, ataylab siz uchun qilgandik.

Mehmon: Mayli, ozgina...

Bu yerda birinchi rad etish haqiqiy rad etish emas, balki odob talab qiladigan harakatdir. Mezbonning takroriy taklifi esa majburlash emas, samimiyat belgisi. Ushbu ketma-ketlikni Brown va Levinson modeli asosida talqin qilsak, takroriy taklif

mehmonning salbiy yuziga tahdid sifatida baholanadi. Spencer-Oatey (2008) taklif qilgan ijtimoiy huquq va majburiyatlar tushunchasi esa uni mezbonning majburiyatini bajarishi sifatida izohlaydi – bu talqin o'zbek madaniyatiga ancha yaqin.

5. *Nutq janrlari va ritual formulalar*. Og'zaki diskursda madaniyat eng zich holda ritual janrlarda saqlanadi. O'zbek muloqotida so'rashish ("Yaxshimisiz? Uydagilar tinchmi? Bolalar katta bo'lib qolishdimi?"), duo va fotiha, olqish, ta'ziya bildirish, to'y va ma'rakalardagi nutqlar shular jumlasidandir. Bunday janrlarda tahlilchi uch narsaga e'tibor berishi kerak: tarkibiy qismlar va ularning tartibi, majburiy va ixtiyoriy elementlar, ritualdan chetga chiqish hollari. So'rashish qisqartirilsa yoki tashlab ketilsa, bu ko'pincha shoshilish, norozilik yoki munosabatning sovuqligi sifatida qabul qilinadi. Bu esa ritual bo'lib ko'ringan formula aslida aloqani saqlash funksiyasini bajarishini ko'rsatadi.
6. *Madaniy konseptlar va kalit so'zlar*. Wierzbicka (1997) har bir madaniyatda uning qadriyatlarini zichlashtirib ifodalaydigan kalit so'zlar borligini ko'rsatgan. O'zbek og'zaki diskursida "andisha", "uyat", "hurmat", "mehmon", "qo'ni-qo'shni", "mahalla", "el-yurt" kabi so'zlar shunday vazifani bajaradi. Og'zaki diskurs tahlilida bu so'zlarning lug'aviy ma'nosidan ko'ra ular qaysi vaziyatda va qanday maqsadda ishlatilgani muhimroq. Masalan, "Odamlar nima deydi?" yoki "Uyat bo'ladi" iboralari suhbatda ko'pincha argument vazifasini bajaradi: jamoa fikriga murojaat qilish orqali suhbatdosh xulqi boshqariladi.
7. *Implitsitlik va aytilmagan mazmun*. E.T. Hall (1976) madaniyatlarni yuksak kontekstli va past kontekstli turlarga ajratgan. Yuksak kontekstli madaniyatlarda mazmunning katta qismi aniq so'z bilan emas, vaziyat, munosabat va umumiy bilim orqali uzatiladi. O'zbek muloqotida bilvosita iltimos, ishora orqali rad etish ("Ko'ramiz, bir maslahatlashib ko'rayin") va kinoya keng tarqalgan. Tahlilchi presuppozitsiya va implikaturalarni qayd etishi, ularni esa ishtirokchilarning keyingi reaksiyalari bilan tekshirishi kerak. Busiz talqin tadqiqotchining shaxsiy taxminiga aylanib qoladi.
8. *Prosodiya va diskursiv belgilar*. Gumperz (1982) ko'rsatganidek, intonatsiya, urg'u, pauza va temp gapning qanday tushunilishini belgilaydi. Bir xil "Xo'p" so'zi past va cho'ziq ohangda aytilsa norozilikni, qisqa va baland ohangda aytilsa tayyorlikni bildiradi. Diskursiv belgilar (D. Schiffrin, 1987) – o'zbek tilida "endi", "xullas", "yani", "qarang", "shunaqa gaplar" kabilar – fikrni bog'lash, navbatni ushlab turish va munosabat bildirish vazifalarini bajaradi. Ularning ishlatilish chastotasi va funksiyasi hudud, avlod va ijtimoiy guruhga qarab farq qiladi.
9. *Noverbal vositalar va sukut*. Og'zaki muloqot faqat ovozdan iborat emas. Qo'lni ko'krakka qo'yib salomlashish, kattalar oldida ko'z tikib qaramaslik, o'tirish tartibi (to'rga kim o'tiradi), non bilan bog'liq xatti-harakatlar – bularning barchasi diskursning madaniy qatlamiga kiradi. Sukut ham muhim: kattaning tanbehiga javob qaytarmaslik itoat va hurmat sifatida qabul qilinishi mumkin, boshqa madaniyat vakili esa buni rozilik yoki befarqlik deb talqin qilishi mumkin. Agar material faqat audio shaklida bo'lsa, tadqiqotchi bu cheklovni ochiq tan olishi va noverbal qatlam haqida xulosa chiqarmasligi lozim.
10. *Kod almashinuvi va til variantlari tanlovi*. O'zbekistonning ko'p tilli muhitida, ayniqsa shaharlarda, o'zbek va rus tillari orasida kod almashinuvi kundalik hodisadir ("Xo'p, normalno, kelishdik"). Gumperz (1982) kod almashinuvini kontekstuallashtirish belgilaridan biri deb

hisoblagan: til yoki shevaga o‘tish mavzu o‘zgarishini, rasmiylik darajasini yoki guruhga mansublikni bildirishi mumkin. Lingvokulturologik tahlilda kod almashinuvi “til buzilishi” sifatida emas, balki ma’lum maqsadga xizmat qiluvchi resurs sifatida o‘rganilishi kerak. Adabiy til va sheva o‘rtasidagi tanlov ham shu jihatdan qaraladi.

Parametrlarni bilish tahlilning faqat yarmi. Navbatdagi ehtiyotkorlik material va talqin bilan bog‘liq xatolardan qochishdan iborat. Quyidagi xatolar tajribali tadqiqotchilarda ham uchraydi.

Madaniyatni yaxlit va o‘zgarmas deb tasavvur qilish noto‘g‘ri tushunchani shakllantiradi. “O‘zbeklar shunday gapiradi” degan umumlashma deyarli har doim xato. Toshkentlik talaba va Xorazmdagi qishloq oqsoqolining muloqot normalari bir-biridan sezilarli farq qiladi. Sharifian (2011) madaniy konseptualizatsiyalar jamoa a’zolari orasida notekis taqsimlanganini ta’kidlaydi: har bir so‘zlovchi umumiy madaniy bilimning faqat bir qismiga ega. C. Kramsch (1998) ham madaniyatni tarixiy jarayonda o‘zgarib boruvchi hodisa sifatida ko‘rish lozimligini qayd etadi. Shuning uchun xulosalar materialning ijtimoiy-geografik doirasi bilan aniq cheklanishi kerak.

Tadqiqotchining o‘z madaniyati ham jarayonda to‘siq bo‘lishi mumkin. Ona tilida tahlil qilayotgan tadqiqotchi uchun eng katta xavf – ko‘zi o‘rgangan narsani ko‘rmaslik. So‘rashish, takroriy taklif yoki nom tabusi unga shunchalik tabiiy ko‘rinadiki, ularni tahlilga arziydigan hodisa deb hisoblamaydi. Begona madaniyatni o‘rganayotgan tadqiqotchida esa teskari xavf bor: oddiy hodisani ekzotik deb bo‘rttirish. Har ikki holatda ham boshqa madaniyat materiali bilan qiyoslash va ona tilida so‘zlashuvchilar bilan muhokama qilish yordam beradi.

Materialning tabiiyligiga e’tibor qaratmaslik natijalarning ishonchliligiga putur yetkazadi. Rolli o‘yin, so‘rovnoma yoki nutq aktini yakunlash testi (DCT) orqali olingan material so‘zlovchining nima deyishi kerak deb o‘ylaganini ko‘rsatadi, real vaziyatda nima deyishini emas. Teleko‘rsatuv va filmlardagi dialoglar ham ssenariy asosida yaratiladi. Bunday materialdan foydalanish mumkin, lekin uning tabiatini ochiq ko‘rsatish va tabiiy suhbat bo‘yicha xulosa chiqarmaslik kerak. Tabiiy suhbatni yozib olishda W. Labov (1972) ta’riflagan kuzatuvchi paradoksi yuzaga keladi: tadqiqotchi odamlar kuzatilmagan paytda qanday gapirishini bilmoqchi, ammo buni faqat kuzatish orqali bila oladi. Yozuvning dastlabki daqiqalarini tahlildan chiqarish yoki yozib olish uskunasiga ko‘nikish uchun vaqt berish bu ta’sirni kamaytiradi.

Transkripsiyalash jarayonining ham cheklovlari mavjud. E. Ochs (1979) transkripsiyani nazariya deb atagan: tadqiqotchi nimani yozib, nimani tashlab ketishni tanlar ekan, shu orqali tahlil natijasini oldindan belgilab qo‘yadi. Og‘zaki matnni adabiy orfografiyaga “tozalab” yozish sheva xususiyatlarini, pauzalarni, ustma-ust tushgan replikalarni va intonatsiyani yo‘qotadi – 8-parametrda ko‘rsatilgan ma’lumotning deyarli barchasi aynan shu yerda yo‘qoladi. J.W. Du Bois (1991) transkripsiya tizimini tadqiqot maqsadiga moslab qurishni va bir korpus doirasida izchil qo‘llashni tavsiya qiladi. Maqolada transkripsiya belgilari ro‘yxati albatta keltirilishi lozim.

Bitta misoldan umumlashtirish ham natijalarning asosliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Yorqin bitta misol tahlilni jonlantiradi, lekin hodisaning tipikligini isbotlamaydi. Agar xulosa “ko‘pincha”, “odatda” kabi so‘zlarni o‘z ichiga olsa, u miqdoriy dalil bilan, ideal holatda esa korpus ma’lumotlari bilan tasdiqlanishi kerak. Sifat tahlili va miqdoriy tahlil bir-birini inkor etmaydi, aksincha, to‘ldiradi.

Shuningdek, tadqiqotchi replikaga madaniy ma’no yuklar ekan, bu ma’noni suhbat ishtirokchilari ham shunday tushunganini ko‘rsatishi kerak. Suhbat tahlilida (Sacks et al., 1974) bu keyingi navbat orqali tekshiriladi: suhbatdosh replikani qanday qabul qilgani uning javobida ko‘rinadi. Imkon bo‘lsa,

ishtirokchilarning o'zlaridan yozuvni tinglab, izoh berishni so'rash ham samarali usul hisoblanadi.

Bundan tashqari, o'zbek materiali ingliz yoki rus tilidagi atamalar orqali tavsiflanganda, bu atamalar o'z madaniy yukini olib kiradi. Wierzbicka (1991) hatto "politeness" kabi atamaning ham ingliz madaniyatiga xos ekanini ko'rsatgan. "Andisha" so'zini "tact" yoki "delicacy" deb tarjima qilish uning mazmunini toraytiradi. Shuning uchun madaniy kalit so'zlarni asliyatda qoldirib, ularni tavsifiy izohlash maqsadga muvofiq.

Tadqiqot etikasini ham unutmaslik lozim. Og'zaki material – real odamlarning so'zlari. Yozib olish uchun ishtirokchilarning ongli roziligi olinishi, ismlar, joy nomlari va shaxsni aniqlashga imkon beruvchi boshqa ma'lumotlar anonimlashtirilishi kerak. Oila davrasidagi yoki ta'ziya kabi nozik vaziyatlardagi suhbatlarni yozib olishda bu talab ayniqsa muhim. Yashirin yozib olingan materialdan foydalanish ilmiy jihatdan ham, axloqiy jihatdan ham qabul qilib bo'lmaydi.

Xulosa

Og'zaki diskursning madaniy mazmuni bir necha qatlamda joylashadi va ularning har biri alohida tahlil vositasini talab qiladi. Madaniy kalit so'zlarni aniqlash bu ishning faqat bir qismi. Undan tashqari, muloqot vaziyati, ishtirokchilar ierarxiyasi, murojaat tizimi, xushmuomalalik strategiyalari, ritual janrlar, implitsit mazmun, prosodiya, noverbal vositalar va kod tanlovi ham tahlilga tortilishi lozim.

Tahlilning ishonchliligi material qanday to'plangani va qanday yozib olinganiga bevosita bog'liq. Tabiiy suhbat, metama'lumotlarning to'liqligi, prosodiyani saqlaydigan transkripsiya va ishtirokchilar reaksiyasi orqali tekshirilgan talqin – bularsiz eng puxta nazariy apparat ham asossiz xulosalarga olib keladi. Shuningdek, madaniyatni jamoa a'zolari orasida notekis taqsimlangan va o'zgaruvchan bilim sifatida qarash "milliy xarakter" haqidagi oddiy umumlashmalardan saqlaydi.

O'zbek og'zaki diskursining lingvokulturologik tadqiqi uchun eng dolzarb vazifa – hududiy, avlodlararo va ijtimoiy farqlarni aks ettiruvchi, metama'lumotlari to'liq og'zaki korpus yaratishdir. Bunday korpus maqolada ko'rsatilgan parametrlarni miqdoriy jihatdan tekshirish va o'zbek muloqot madaniyatining tavsifini mustahkam empirik asosga qo'yish imkonini beradi.

References:

1. Arutyunova, N. D. (1990). Diskurs [Discourse]. In V. N. Yartseva (Ed.), *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'* [Linguistic encyclopedic dictionary]. 136–137. Sovetskaya entsiklopediya.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
3. Du Bois, J. W. (1991). Transcription design principles for spoken discourse research. *Pragmatics, 1*(1), 71–106.
4. Goddard, C., & Wierzbicka, A. (2004). Cultural scripts: What are they and what are they good for? *Intercultural Pragmatics, 1*(2), 153–166.
5. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press.
6. Hakimov, M. (2013). *O'zbek pragmalingvistikasi asoslari* [Foundations of Uzbek pragmalinguistics]. Akademnashr.
7. Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. Anchor Press.
8. Hymes, D. (1974). *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. University of Pennsylvania Press.

9. Karasik, V. I. (2002). *Yazykovoy krug: Lichnost', kontsepty, diskurs* [The language circle: Personality, concepts, discourse]. Peremena.
10. Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.
11. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press.
12. Mahmudov, N. (2012). Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab [In search of ways to a comprehensive study of language]. *O'zbek tili va adabiyoti,* (5), 3–16.
13. Maslova, V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya* [Linguoculturology]. Akademiya.
14. Matsumoto, Y. (1988). Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese. *Journal of Pragmatics, 12*(4), 403–426.
15. Ochs, E. (1979). *Transcription as theory*. In E. Ochs & B. B. Schieffelin (Eds.), Developmental pragmatics. 43–72. Academic Press.
16. Sacks, H., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language, 50*(4), 696–735.
17. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalingvistika* [Pragmalinguistics]. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
18. Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge University Press.
19. Sharifian, F. (2011). *Cultural conceptualisations and language: Theoretical framework and applications*. John Benjamins.
20. Sharifian, F. (2017). *Cultural linguistics: Cultural conceptualisations and language*. John Benjamins.
21. Spencer-Oatey, H. (Ed.). (2008). *Culturally speaking: Culture, communication and politeness theory* (2nd ed.). Continuum.
22. Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya: Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty* [Russian phraseology: Semantic, pragmatic and linguoculturological aspects]. Yazyki russkoy kul'tury.
23. Vorobyov, V. V. (1997). *Lingvokul'turologiya: Teoriya i metody* [Linguoculturology: Theory and methods]. Izdatel'stvo RUDN.
24. Wierzbicka, A. (1991). *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Mouton de Gruyter.
25. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.